

JADIDCHILIK: MA'RIFATPARVARLIK VA ISLOHOTLAR HARA-KATI

Akramjonova Muhli-sa Ikromjon qizi
O'zbekiston Xalqaro Islomshunoslik akademiyasi

Anotatsiya: Mazkur maqolada XX asr boshlarida Turkiston hududida paydo bo'lgan jadidchilik harakati, uning asosiy g'oyalari, namoyandalari va tarixiy ahamiyati yoritiladi. Jadidlar millatni uyg'otish, ta'lim-tarbiya, matbuot va ijtimoiy hayotni isloh qilish orqali jamiyatni rivojlantirishni maqsad qilgan. Maqolada jadidchilikning dolzarbligi, zamonaviy ta'lim va ma'naviyat bilan bog'liqligi ham tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Jadidchilik, ma'rifatparvarlik, yangi usul maktablari, milliy uyg'onish, ijtimoiy islohotlar, matbuot, ta'lim tizimi.

Jadidchilik – XX asr boshlarida O'rta Osiyoda paydo bo'lgan ijtimoiy-ma'naviy harakat bo'lib, uning asosiy maqsadi millatni jaholat va qoloqlikdan qutqarish, ilg'or bilim va madaniyatga asoslangan yangi jamiyatni qurish edi. Bu harakat Rossiya mustamlakachiligi ostidagi Turkiston xalqlarining milliy ongini uyg'otishga, o'z tili, dini, urf-odat-lari asosida rivojlanishga da'vat qilgan. Jadidlar uchun ta'lim-tarbiya, matbuot va madaniyat eng muhim qurollar bo'lgan.

Jadidchilik harakati XIX asr oxiri va XX asr boshlarida musulmon Sharqida, xususan, Turkiston o'lkasida shakllangan ma'rifatparvarlik harakati bo'lib, u milliy uyg'onish, ijtimoiy islohotlar va zamonaviy taraqqiyot g'oyalarini ilgari surdi. Bu harakat vakillari jaholat, savodsizlik va siyosiy mustamlakachilikka qarshi ma'rifat bilan kurash olib borishni maqsad qilgan ziyolilar edi.

Jadidlar xalqni ogohlikka chaqirdi, milliy o'zlikni anglash, o'z madaniyatini asrab-avaylash, ilg'or g'oyalarni hayotga tatbiq etish orqali taraqqiyotga erishish mumkinligini ta'kidladilar. Ularning asosiy e'tibori ta'lim-tarbiya, matbuot, adabiyot va siyosiy ongni uyg'otishga qaratildi.

Jadidchilik harakati avvalo "usuli jadid" deb nom olgan yangi uslubdagi maktablar ochish bilan boshlandi. An'anaviy eski usul maktablarida asosan Qur'on yodlatish, arab tili grammatikasini o'rganish bilan cheklanilgan bo'lsa, yangi uslubdagi maktablarda matematika, tabiatshunoslik, tarix, geografiya, rus tili kabi dunyoviy fanlar ham o'rgatildi. Bu o'zgarish xalq orasida katta rezonans keltirib chiqardi. Ota-onalar farzandlarini zamonaviy fanlarni o'rganishga unday boshladilar. Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvar qori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy kabi jadid ziyolilari maktablar uchun darsliklar yozdi, o'qituvchilar tayyorladi, maktab-internatlar ochdi.

Jadidchilik harakatining yana bir muhim jihati – milliy matbuotni tashkil etish bo'ldi. Mahmudxo'ja Behbudiy tomonidan 1912-yilda nashr etilgan "Oyna" gazetasi orqali xalqni dunyoda ro'y berayotgan voqealar bilan tanishtirish, ta'lim va axloq masalalarini yoritish, milliy birlik va uyg'onish g'oyalarini targ'ib qilish maqsad qilingan edi. Boshqa viloyatlarda ham "Hurriyat", "Taraqqiy", "Shuhrat", "Sadoi

Turkiston” kabi gazetalar va jurnallar chop etildi. Bu nashrlar xalq orasida milliy ongini oshirishda muhim rol o‘ynadi.

Adabiyot – jadidlarning yana bir kuchli quroli edi. Ular hikoya, maqola, drama, romanlar orqali o‘z g‘oyalarini ommaga yetkazdilar. Abdulla Avloniy “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida axloqiy tarbiya, o‘qish, ma’naviyat, vatanparvarlik haqida yozgan bo‘lsa, Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romani tarixiy xotira, milliy g‘urur va modernizm g‘oyalarini targ‘ib etgan asar bo‘ldi. Fitrat esa dramatik asarlari, badiiy publitsistika va falsafiy qarashlari orqali jadidchilikni mafkuraviy tomondan mustahkamladi.

Jadidlarning faoliyati o‘z zamonasining ijtimoiy-siyosiy muhitida katta jasorat bo‘lgan. Ular mustamlakachilik siyosatini ochiq tanqid qilar, xalqni siyosiy va ijtimoiy ongga chaqirar edilar. Bu hol, albatta, Rossiya imperiyasi tomonidan xavfli deb baholangan. Ammo 1917-yilgi Fevral inqilobidan so‘ng, qisqa muddat bo‘lsa-da, siyosiy erkinlik vujudga kelgach, jadidlar o‘z faoliyatlarini kengaytirdilar. 1917-yil noyabr oyida Qo‘qonda “Turkiston Muxtoriyati” e‘lon qilindi. Bu muxtoriyat jadidlarning siyosiy orzularining birinchi bosqichi edi. Biroq bu siyosiy tashkilot atigi 72 kun davom etdi va Sovet qo‘shinlari tomonidan qonga botirildi.

Sovet davrida jadidlar “millatchi”, “burjua millatchisi” sifatida qoralandi, ko‘pchilik vakillari qatag‘on qilindi. 1930-yillarda Mahmudxo‘ja Behbudiy, Munavvar qori, Fitrat, Cho‘lpon, Qodiriy kabi ko‘plab yetuk jadid ziyolilari otib tashlandi yoki uzoq muddatga surgun qilindi. Biroq ularning asarlari, g‘oyalari xalq qalbida yashashda davom etdi.

Mustaqillik yillarida jadidlar merosini qayta tiklash, ularning asarlarini nashr qilish, ilmiy izlanishlar olib borish ishlari boshlangan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari bilan jadidlarning tavallud sanalari nishonlanmoqda, ularning asarlari o‘quv dasturlariga kiritilmoqda. Bugungi kunda jadidlar hayoti va ijodi yoshlar ma’naviy tarbiyasida, vatanparvarlik ruhini shakllantirishda, o‘qituvchilar tayyorlashda muhim o‘rin tutadi.

Jadidchilik harakatining zamonaviylik bilan aloqadorligini e‘tiborsiz qoldirib bo‘lmaydi. Ularning ilgari surgan g‘oyalari — ta’limda islohot, dunyoviy bilimlar, ayollarni o‘qitish, erkin fikrlash, matbuot erkinligi kabi qadriyatlar bugungi jamiyatda ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Jadidlar harakati zamonaviy O‘zbekiston ma’naviy tiklanishining poydevori sifatida qaralmoqda. Shuningdek, jadidchilik faqat O‘zbekistonda emas, balki butun Markaziy Osiyoda milliy uyg‘onish harakatining asosi bo‘ldi. Turkman, qozog‘iston, qoraqalpoq, tojik va qozoq ziyolilari orasida ham jadid g‘oyalariga ergashgan shaxslar bo‘lgan. Ularning umumiy maqsadi – millatni uyg‘otish, ma’rifat asosida taraqqiy etgan jamiyat qurish edi.

Yana bir muhim jihat shundaki, jadidlar islohotni faqat tashqi shaklda emas, balki ichki mohiyatda amalga oshirishga urindilar. Ular jamiyat ongini o‘zgartirish, jaholat o‘rniga tafakkur, mutelik o‘rniga irodani, befarqlik o‘rniga vatanparvarlikni

tiklashni maqsad qilgan edilar. Bu borada teatr san'ati, she'riyat va publitsistika vositalari juda samarali ishlatilgan.

Bugungi kunda jadidlar o'rgangan fanlar, targ'ib qilgan qadriyatlar – o'z millatini sevish, dunyo bilimlariga ochiqlik, zamonaviy ta'lim, axloqiy tarbiya – O'zbekiston taraqqiyot strategiyalarining ham asosiy yo'nalishlariga aylangan. Ularning ilmga, adolatga, xalqparvarlikka bo'lgan fidoyiligi bugungi avlod uchun ibrat manbaidir.

Jadidchilik harakati – o'zbek xalqining milliy uyg'onish yo'lidagi tarixiy bosqichidir. Bu harakat orqali xalq tafakkurida yangicha qarashlar, zamonaviy bilimga intilish va milliy qadriyatlarga asoslangan taraqqiyot g'oyalari shakllandi. Jadidlar tomonidan boshlangan islohotlar bugungi ta'lim tizimi, milliy o'zlikni anglash va madaniy merosni qadrlash yo'nalishida mustahkam asos bo'lib xizmat qilmoqda. Ularning ibratli merosi zamonaviy O'zbekiston ma'naviy hayotining muhim bo'lagidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Behbudiy M. "Padarkush", "Oyna" gazetalari materiallari. – Samarqand, 1912–1915.
2. Avloniy A. "Turkiy guliston yoxud axloq". – Toshkent, 1913.
3. Saidov A. "Jadidlar merosi va zamonaviylik". – Toshkent: Ma'naviyat, 2017.
4. Karimov I.A. "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch". – Toshkent, 2008.
5. Bobojonov Sh. "Jadidchilik harakati: tarix, meros va zamonaviylik". – Toshkent: Fan, 2019.
6. UNESCO. "Islamic Reform Movements in Central Asia". – Paris, 2014.